

УДК 769.82

О.Ю. Хіміченко

**ХУДОЖНЄ ОЗДОБЛЕННЯ КИЇВСЬКОГО
ПСАЛТИРЯ 1397 РОКУ – ВИДАТНОЇ ПАМ'ЯТКИ
XIV СТ.**

„Ars longa, vita brevis — життя коротке, мистецтво вічне”, — цей вислів стає добре зрозумілим у ті моменти, коли людина стикається із справжнім мистецтвом, що пройшло крізь віки. Відчуття нетлінності шедеву не залишає ні на мить, коли гортаєш поживклі сторінки стародавнього манускрипту, помережані рядками письма й ошатно прикрашені мініатюрами. Адже рукописна книга зберегла до наших днів і пронесла крізь століття духовні надбання багатьох поколінь.

Мистецтво української рукописної книги — важлива частина духовної культури народу. У своєму розвитку воно пройшло довгий, тисячолітній шлях розвитку, відмічений значними художніми досягненнями.

Минуло шістсотріччя однієї з найцікавіших пам'яток українського рукописного мистецтва ранньої доби — Київського

Псалтиря 1397 року. Це великоформатний виконаний на пергаменті кодекс, написаний великим уставом і прикрашений заголовною сюжетно-орнаментальною заставкою, багатьма художніми ініціалами і 302 мініатюрами в бібліотеці ім. Салтикова-Щедрина у Санкт-Петербурзі.

Місце виготовлення псалтиря засвідчено написом у кінці рукопису: „В літо (1397, титла розкрито) списана бисть книга сія Давида царя. Повелінням смиренного владики Михаїла рукою грішного раба Спиридонія протодиякона. А писана в граді Києві”.

Вперше дослідив орнаментальне оздоблення псалтиря академік Я.П. Запаско, який на численних пам'ятках орнаментального оздоблення вияснив органічний зв'язок з ініціалами рукописними пам'ятками України [3]. Що стосується мініатюр, то піонером в їхньому вивченні став П.М. Жолтовський [2], а пізніше Г.Н. Логвин [5].

Спостереження за великими циклами ілюстрацій як в грецьких, так і в слов'янських середньовічних рукописах приводять дослідників до висновку, що не існує такої книги, мініатюри якої було виконано тільки одним художником. Як правило, над рукописом працювало кілька майстрів, причому виділялася рука ведучого, більш досвідченого живописця і одного чи декількох помічників. Прикладом можуть бути усі давньоруські, болгарські та сербські рукописи XIV – XV ст. з великими циклами ілюстрацій: Хроніки Георгія Амартола (ДБЛ, ф.173, фонд., №100), Псалтир Томіча (ДІМ. Муз. 2752), Мюнхенський псалтир (Держ. бібліотека в Мюнхені), Радзивіллівський літопис (БАН, 34.5.30). Не є винятком і Київський псалтир.

Більшість дослідників Київського Псалтиря вважає, що мініатюри цього манускрипту виконували два художники. Різниця між ними у художній підготовці і творчому почерку незначна. Стиль головного майстра є визначальним. Його рисунок завжди точний, фігурки витончені, фарби чисті, золото поліроване до блиску, шрафування лежить щільно. Артисцизм почувається в кожній деталі. Для цього живописця не існує сумнівів, його пензель рухається впевнено, вільно, легко. Не зважаючи на крихітні розміри мініатюр, обличчя постатей написані вміло, тонко. В залежності від змісту рисунку художник надає їм виразу релігійного екстазу, радості, страждання, впевненості, страху,

заздрості, злості, величі, меланхолії. Легкими дотиками пензля світлої чи темної фарби намічені освітлені частини тіла і підкреслені затемнені. Створені мініатюристом образи живуть у двох світах: з одного боку, чудово виконують завдання декоративного оздоблення кодексу, з другого, володіють власними характерами, гостротою переживань, динамікою дій.

Мініатюри другого художника старанніші, але вони вже не мають блиску та яскравості. Палітра стає тьмяною і неживою. Звучні тони щезають: блакитний перетворюється на водянисто-сірий, зелений позбавлений свіжості, червоний – святкової соковитості, жовтий – прозорості. Золоте шрафування застосовується непослідовно. Рисунок помітно слабшає. У композиціях і фігурах вже не відчувається радощів живописної творчості, вдалої стилізації. Карнація облич одноманітна. Ця різниця в якості мініатюр головного майстра і його помічника впадає в очі насамперед там, де маємо справу з композиціями на один і той самий сюжет. Таким є, наприклад, “Різдво”, “Вознесіння”, “Преображення”, інші багатофігурні сцени.

Хоча фаховість майстрів і відрізняється, різниця між ними в художній підготовці і творчому почерку незначна. Обидва художники, які ілюстрували Київський Псалтир і, на жаль, не залишили нам своїх імен, мали добру художню школу і майстерно володіли усіма засобами свого фаху. Вони вдало вирішують поодинокі постаті і групові сцени, часто жанрові, доречно і ненав’язливо вводять у композицію архітектурні деталі та елементи пейзажу.

Київський Псалтир ілюстрований за монастирською редакцією, що вимагала від митця доброї обізнаності з біблійною літературою і водночас давала широкий простір для власної творчості. За цією редакцією ілюструвалися не тільки сюжети, а й деякі особливості поетичного стилю псалтиря – порівняння, метафори, алегорії. Велика кількість ілюстрацій (понад 300) вимагала докладної систематизації.

Ілюстрації утворюють декілька великих сюжетних груп, кожна з яких потребує самостійної характеристики. Сюди входять: старозавітні і новозавітні сюжети, сюжети проміжного типу, сюжети з історії церкви, Страшний Суд, алегоричні та розповідальні сюжети неісторичного змісту, буквализми.

Розмаїття іконографічних вирішень Київського Псалтиря було викликане тим, що у розпорядженні мініатюристів були численні ілюміновані рукописи, учительні євангелія, псалтирі, а також не виключено і те, що до їхніх послуг були проекти фресок та ікон, виконаних на пергаменті, якими користувалися митці. В цьому переконує не тільки іконографічна, але й композиційна спільність ("Сорок мучеників Севастійських" з фрескою на той самий сюжет у Софійському соборі в Києві). В іконографічному доборі сюжетів провідна роль належала найвищим ієрархам та найерудованішим богословам, а стиль мініатюр за всіма ознаками свідчить, що духовні керівники вийшли з історично-культурного середовища Києва, а точніше, з середовища Софійської митрополичої кафедри [6].

Про те, що в збірці рукописів Софійського собору були численні ілюстровані кодекси, свідчить близькість іконографії окремих сюжетів Київського і Хлудівського псалтирів (Москва, Історичний музей), але стилем вони істотно різняться. Це свідчить про те, що знайти прототипи до ілюстрацій Київського Псалтиря неможливо, бо такого не існує. Ми ніколи не дізнаємось, якої трансформації зазнали взірці, редаговані не лише з боку іконографії, але й стилю.

Ніхто з дослідників Київського Псалтиря не заперечував його київського походження, поки у 1978 році світ не побачив блискуче оформлену, випущену двадцятитисячним тиражем роботу російського дослідника давньої книги Вздорнова, сполучену з чудовим факсимільним виданням самого псалтиря. Не дивно, що своєю масштабністю це дослідження перекрило усі попередні спроби опрацювання рукопису, особливо українськими мистецтвознавцями [1].

Як основна монографія, присвячена Київському Псалтирю, робота Вздорнова понесла у світ хибну ідею. Повністю ігноруючи дослідження наших вчених, які з'явилися раніше, на підтвердження своєї версії про приналежність псалтиря московській школі мініатюристів, Вздорнов висуває аргументи, які при найближчому розгляді не витримують ані найменшої критики. На довгі роки ця тема була закритою для дослідників, і тільки останнім часом, коли українська наука знову підняла голову і звільнилася від усякого роду нав'язаних табу, тема національної приналежності видатних історичних і художніх

пам'яток, що опинилися в скарбницях інших культур, знову звучить злободенно.

Мініатюри Київського Псалтиря належать до того напрямку в українському мистецтві, який хоч і зберігає традиції великого мистецтва минулого, але тяжіє до світського, прагне до гармонії людини з навколишнім світом. Мініатюристи змогли не тільки синтезувати в своєму мистецтві формальні пошуки і досягнення культури, а й втілили нові естетичні погляди та норми. За ідею звернення до теми національної приналежності Київського Псалтиря ми повністю завдячуємо академікові Я.П. Запаску. Після виходу в світ довгоочікуваної праці про українські стародавні манускрипти [4] тема повернення, хоча б морального, в Україну втрачених пам'яток знову постала дуже гостро.

Сьогодні, у добу безроздільного панування друкованої книги і появи нових засобів інформації, стародавні манускрипти не втратили своєї цінності. Має всі підстави думка про те, що давні витвори мистецтва, писемності є не тільки об'єктами наукових досліджень або милування, у них зберігається генетичний код народу, вони продовжують брати участь у його житті і впливають на нього.

На порозі нового тисячоліття ми не повинні втратити свій зв'язок з минулим, мусимо зробити все для ретельного збереження, докладного дослідження усіма винайденими на наш час науковими та технічними засобами і повернення, хоча б духовного, в Україну численних пам'яток мистецтва, що зберігаються в інших країнах.

Мистецтво Київського Псалтиря наприкінці XIV ст. передвіщало світанок Передвідродження. Щось у культурі повинно відродитися з поверненням до її скарбниці чудового манускрипту – шість століть потому, наприкінці XX століття.

1. Вздорнов Г.В. Исследование о Киевской Псалтири. М., 1978. 2. Желтовський П.М. Київські мініатюри 1397 року // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. К., 1961. Вип. 6. 3. Запаско Я.П. Орнаментальне оздоблення української рукописної книги. К., 1960. 4. Запаско Я.П. Українська рукописна книга. Львів, 1995. 5. Логвин Г.Н. Київський Псалтир: Республіканський міжвідомчий збірник. К., 1971. Вип. 5. 6. Логвин Г.Н. Київський Псалтир 1397 року. До шістсотріччя створення // Образотворче мистецтво, 1997, № 2.

Стаття надійшла до редколегії 30.01.98